

РАКЕТНО-ЯДЕРНІ ПРОГРАМИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 327.5(470+571)(73)

<https://doi.org/10.53679/2616-9460.1.2022.05>

Мироненко Вячеслав Володимирович –
співробітник Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського,
кандидат технічних наук
ORCID: 0000-0003-0236-4134

➔ **Аспекти** становлення й розвитку російських ракетно-ядерних програм мають важливе науково-теоретичне й практичне значення в сучасній політичній науці з огляду на загострення міжнародних відносин, у якому Російська Федерація, що є постійним членом Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, бере участь. Росія має другий за чисельністю ракетно-ядерний потенціал у світі. У політичній доктрині цієї держави задекларована можливість його застосування, що становить загрозу глобальному миру та існуванню людства загалом. Зважаючи на зазначене, метою статті є аналіз становлення ракетно-ядерних програм у Росії та етапів їх розвитку для розуміння політичної природи цих процесів і можливостей використання РФ такого виду озброєнь. У статті використано історичні й політологічні методи досліджень, серед яких провідними є методи історичної реконструкції та аналітичної інтерпретації. Досліджено особливості становлення російських ракетно-ядерних програм у різні етапи історичного розвитку. Подано авторську періодизацію розвитку російських ракетно-ядерних програм. У рамках дослідження з'ясовано, що зазначені програми формувалися протягом трьох етапів: 1) 1940-і роки – 1991 р. – становлення ракетно-ядерних програм; 2) 1991–2014 рр. – скерованість ракетно-ядерних програм здебільшого на оборонну функцію; 3) 2014 р. – донині – ракетно-ядерні програми використовуються як чинник політичного впливу на західні держави з метою закріплення анексованих РФ територій. Доведено, що на сьогоднішній день характерною практичною особливістю розвитку ракетно-ядерних програм Російської Федерації слід визнати нарощування кількісно-якісних показників ракетно-ядерного потенціалу та використання цих програм у зовнішньополітичному позиціюванні та впливі на міжнародні процеси.

Ключові слова: ракетно-ядерне озброєння, зовнішня політика, гонка озброєнь, Карибська криза.

Viacheslav Myronenko

NUCLEAR MISSILE PROGRAMS OF THE RUSSIAN FEDERATION: HISTORY AND MODERNITY

The formation and development of Russia's nuclear missile programs is of great scientific, theoretical and practical importance in modern political science in view of the aggravation of international relations involving the Russian Federation, which is a permanent member of the United Nations Security Council. The Russian Federation has the second largest nuclear missile stockpile and the political doctrine of this state declares the possibility of their use, which poses a threat to global peace and the existence of humankind in general. Given the above challenges, the purpose of this article is to analyze the formation and stages of development of Russia's nuclear missile programs in order to understand the political nature of these processes and prospects for the use of this type of weapon. The article uses historical and political science research methods, with the primary emphasis on the methods of historical reconstruction and analytical interpretation. The article examines the formation of Russian nuclear missile programs at various historical stages. The author breaks down the development of the Russian nuclear missile programs and characterizes each period. This breakdown covers three stages: 1) 1940s – 1991, when nuclear missile programs were established; 2) 1991–2014, when nuclear missile programs carried a primarily defensive function; 3) 2014 – to the present, when nuclear missile programs are used to politically influence Western countries in order to consolidate the annexed territories. The author proves that the distinctive practical features of the current Russian nuclear missile programs include the increase of quantitative and qualitative indicators of nuclear missile capability, as well as the use of these programs in foreign policy positioning and influencing international processes.

Keywords: nuclear missiles, foreign policy, arms race, Cuban Missile Crisis.

Ракетно-ядерні програми Російської Федерації (РФ) перебувають у центрі уваги багатьох дослідників, які працюють у цій сфері політичних досліджень, а також є постійним предметом дискусій у політологічних студіях, так само як і ракетно-ядерні програми США. Актуальність дослідження історії розвитку та сучасного стану ракетно-ядерних програм РФ зумовлена деструктивною воєнно-політичною активністю цієї держави, вторгненнями на території інших держав, створенням міжнародної напруженості та іншими політичними і воєнними заходами, які розбалансують безпекове статус-кво сучасного постбіполярного світового порядку. У цьому контексті наявність другого за величиною ракетно-ядерного потенціалу в країні, котра проводить політику порушення мирного співіснування держав і народів у світі, стає предметом пильної дослідницької уваги. Зокрема, актуальною проблемою є аналіз історії становлення ракетно-ядерних програм Російської Федерації.

Українські дослідники проблем ракетно-ядерного озброєння та його значення для політики провідних держав світу (В. Завгородній, Т. Брежнева,

І. Погорелова, О. Салтан, А. Тумашов, С. Юрченко та ін.), зосереджуючись на конкретних питаннях власних наукових студій, на наш погляд, приділяли недостатньо уваги історії розвитку цього воєнно-політичного інституту в РФ, як і питанням його генези та політичного використання.

Метою статті є висвітлення історії становлення та нинішнього стану ракетно-ядерних програм РФ в умовах сучасних політичних процесів. Завдання статті – представити авторську періодизацію розвитку ракетно-ядерних програм Російської Федерації.

Становлення ракетно-ядерних програм у другій за ядерним потенціалом державі – Російській Федерації – розпочалося за часів СРСР. У Радянському Союзі (як і в США) роботи з вивчення ядерної реакції поділу (розщеплення) почалися ще до Другої світової війни, проте з її початком були припинені. Відновилися вони лише після того, як у квітні 1943 р. Г. Фльоров, один із авторів відкриття спонтанного поділу ядер урану, написав листа Й. Сталіну, у якому доводив необхідність якомога

швидше розпочати створення ядерної зброї, щоб не допустити відставання від інших держав, які, за зібраними вченим непрямыми даними, вже активно працювали над цією проблемою. І процес справді почав рухатися. Цьому сприяло й те, що 15 лютого 1943 р. в Москві було започатковано роботу єдиного наукового центру зі створення ядерної зброї на чолі з фізиком І. Курчатовим. Після закінчення Другої світової війни діяльність у сфері ядерних досліджень, зокрема й тих, що стосувалися ядерної зброї, продовжилася ще інтенсивніше [1, с. 219].

Одночасно зі створенням ядерної зброї СРСР довелося форсувати створення балістичних ракет як засобів її доставки. Варто підкреслити, що розроблення ракет Радянський Союз розпочав практично одночасно з Німеччиною й упродовж усієї війни мав пріоритет у створенні реактивних систем залпового вогню. Але ракет, аналогічних німецьким «Фау-2», радянське командування не мало. Натомість США набули значних переваг у власних розробках. Справа в тому, що колишні союзники СРСР з антигітлерівської коаліції наприкінці війни здобули не тільки окремі елементи німецького ракетного озброєння, а й значну кількість уже готових до застосування ракет «Фау-2», документацію на них, а також мали змогу залучати до роботи колективи фахівців, які брали участь у створенні та експлуатації цієї зброї. Складнощі були й у тому, що СРСР, витративши колосальні ресурси на відбиття воєнної агресії нацистської Німеччини, розпочав відновлення країни після Другої світової війни, що також потребувало значних коштів. У відповідь на розвиток ракетно-ядерних програм колишніх союзників Радянський Союз був змушений кардинально змінити плани з відновлення зруйнованого війною народного господарства. Не відмовляючись від них зовсім, керівництво держави великі ресурси спрямувало на реалізацію атомного проекту й розвиток ракетної промисловості [2, с. 216].

Конкретні заходи з цього питання визначалися постановою Ради Міністрів СРСР «Питання реактивного озброєння» від 13 травня 1946 р. № 1017-419сс [3, с. 149]. Згідно із цим документом пріоритетними в створенні ракетної техніки були завдання щодо освоєння німецьких далекобійних балістичних ракет «Фау-2», формування з цією метою спеціальної військової частини та створення Державного ракетного полігону [4, с. 448].

Успішне випробування першої радянської ядерної бомби було проведено в умовах секретності 29 серпня 1949 р. на полігоні, побудованому в Семіпалатинській області Казахстану. Після чого

8 березня 1950 р. К. Ворошилов офіційно заявив про наявність в СРСР ядерної бомби, що свідчило про завершення американської монополії у сфері ракетно-ядерних озброєнь. Створивши ядерну зброю, СРСР визначає провідним завданням зрівняти ядерні потенціали – свої та США. У 1962 р., після Карибської кризи, СРСР розпочав значною мірою нарощувати свій стратегічний потенціал. Зазначимо, якщо до Карибської кризи США перевершували СРСР за чисельністю носія в 10 разів, то наприкінці 1960-х переваги вже не було. У розпал чергової близькосхідної кризи керівництво США було змушене сісти за стіл переговорів із СРСР. Переговори в м. Гласборо (Нью-Джерсі, США, червень 1967 р.) між тодішніми президентом США Л. Джонсоном і Головою Ради Міністрів СРСР О. Косигініним уможливили досягти перших домовленостей щодо нерозповсюдження ядерної зброї. Наприкінці весни 1972 р. президент США Р. Ніксон відвідав з офіційним візитом Москву, де 26 травня були підписані два ключових договори: безстроковий Договір про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО) і Договір про обмеження стратегічних озброєнь (СОСО-1). Обидві країни відмовилися від дорогого й дестабілізуючого будівництва систем протиракетної оборони по периметру своїх кордонів. Договір щодо ПРО справив найважливіший стабілізуючий вплив на радянсько-американський військовий баланс. Уперше в післявоєнний період відхід від політики конфронтації привів до матеріалізації клімату розрядки: були укладені десятки міжнародних угод з питань торгівлі, судноплавства, сільського господарства, транспорту, мирного використання атомної енергії та ін. [5, с. 29].

З розвитком російського ракетобудування основним носієм ядерної зброї з моменту її створення була стратегічна авіація. Це вписувалося в концепцію ведення війни, розроблену військовим керівництвом армії США, а потім і керівництвом радянської армії. Але стратегічні бомбардувальники того періоду були мало придатними для нанесення ядерних ударів по передових позиціях військ. Ефективними засобами з ураження сухопутних угруповань противника могли стати винищувачі-бомбардувальники. Але їх застосування обмежували погода і засоби протиповітряної оборони (ППО) противника [6, с. 87].

Російські ракетно-ядерні програми в період пізнього СРСР були скеровані в основному на модернізацію носіїв, створення ракетних комплексів на підводних човнах та стратегічних ракетних комплексів, що мало певний деструктивний вплив на міжнародні відносини. Після розвалу СРСР в 1991 р. відносний спад динаміки розвитку російських ракетно-ядер-

них програм був зумовлений падінням економічного потенціалу. Проте вже у середині 2000-х років, коли посилилася централізація державного апарату в Російській Федерації, ракетно-ядерні програми виходять на авансцену зовнішньої політики Росії, що зміцнилося з остаточним закріпленням В. Путіна у владі.

Водночас зазначимо, що у Воєнній доктрині Російської Федерації, затвердженій В. Путіним у 2000 р., на підставі аналізу військових загроз (перший етап розширення НАТО, використання США та їхніми союзниками в односторонньому порядку військової сили у Югославії) викладалися чіткі позиції РФ щодо ядерної зброї. Росія залишала за собою право використання ядерної зброї у відповідь на загрозу застосування проти неї і (або) її союзників хімічного, бактеріологічного озброєння та ядерної зброї, а також у відповідь на агресію із застосуванням звичайної зброї в ситуаціях, які вона вважатиме критичними для безпеки держави [7]. Остання редакція Воєнної доктрини Російської Федерації була прийнята в грудні 2014 р. У ній стверджується, що основу військової політики РФ становить ідея недопущення ядерного військового конфлікту [8; 9, с. 230]. Проте варто констатувати, що такі «миролюбні» положення не завадили РФ здійснити воєнне вторгнення на суверенну територію України – в Автономну Республіку Крим та на територію окремих районів Луганської і Донецької областей (ОРДЛО).

Росія співпрацювала із США, іншими провідними ядерними державами в галузі недопущення порушень Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), щодо ліквідації північнокорейської ядерної зброї та запобігання створенню такої зброї Іраном, але припинила взаємодію з цих питань після запровадження міжнародних санкцій проти неї за спробу незаконної анексії АР Крим. На Конференції 2015 р. стосовно розгляду дії ДНЯЗ РФ порушила традиційний консенсус «старих» ядерних держав, виступивши на боці делегацій арабських країн щодо спірного питання створення близькосхідної без'ядерної зони, при цьому намагаючись покласти відповідальність за блокування консенсусу на Вашингтон [10, с. 102]. На засіданнях п'яти держав – членів ДНЯЗ, що офіційно володіють ядерною зброєю, де мали розроблятися практичні поступові кроки, за допомогою яких ці п'ять держав могли би ствердити свою незмінну прихильність щодо виконання узятих на себе зобов'язань за ДНЯЗ у сфері роззброєння, Росія виконувала роль пасивного й незацікавленого в досягненні результату учасника [11].

Російський дослідник-політолог А. Арбатов вдається до ядерного шантажу Заходу, «пояснюючи» позицію Москви: «Деякі особливості російського мислення, висловлювань і дій щодо ядерної зброї мають розглядатись як дуже серйозні, особливо в часи високої політичної напруги... Неповноцінність (Росії) зростає в період економічної кризи, низьких цін на нафту і західних санкцій, пов'язаних з катастрофою України. Головна небезпека збройного конфлікту виникає не з грандіозних проєктів експансії Москви, але з її відчуттям уразливості й ізоляції, рішучості йти на ризик, щоб утримати свої позиції й уникнути іміджу слабкої (держави)» [11, с. 41]. Відповідно, на думку російського політолога, Захід заради власної безпеки має уникати «рішучих ядерних дій» РФ, тобто допомогти їй вийти з ізоляції та визнати її сферу впливу у «близькому зарубіжжі» [9, с. 104].

Сучасна Росія – одна з найбільших світових держав із ракетно-ядерним потенціалом, найбільша у світі країна за площею території. Проте РФ значно відстає від своїх основних конкурентів – Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу та Китаю, незважаючи на те, що у неї є одна з найбільш потужних армій і великий ядерний арсенал. Щоб досягти балансу сил, Росія вдосконалює свої збройні сили, зміцнює військово-промисловий комплекс, не соромиться періодично демонструвати «силу м'язів». Стурбована зусиллями НАТО щодо розширення на Схід, Росія прагне консолідуватися в Сирії, Східній Європі та Криму і не боїться «різко» говорити зі своїми сусідами й партнерами, коли на карту поставлені геополітичні інтереси. Незалежно від того, хто перебуває при владі в Москві та хто вважає її особливості, стратегічні інтереси і геополітична мета цієї держави не змінюються. Під впливом важливих процесів низка політичних кіл у РФ вважають колишні союзні республіки своєю втраченою власністю, намагаючись повернути їх. З цією метою російський уряд через такі інститути, як СНД та ОДКБ, намагається контролювати ситуацію на теренах колишнього СРСР і запобігати введенню зовнішніх сил [12].

Хоча сучасна російська воєнна стратегія є продовженням радянської воєнної стратегії, вона заснована на інших ідеологічній, національній, політичній та економічній системах держави. Радянська епоха мала неабиякий вплив на розвиток російської воєнної стратегії. Пік розвитку радянської воєнної стратегії припав на радянсько-німецьку війну 1941–1945 рр. Усі післявоєнні стратегічні концепції були спрямовані проти Сполучених Штатів Америки і НАТО, а також проти Китаю в 1970-х роках. За ко-

роткий час була розроблена теорія ракетно-ядерної стратегії [13, с. 15].

Багатоетапною є еволюція ядерної доктрини Росії, починаючи з 1993 р., коли були затверджені «Основні положення воєнної доктрини Російської Федерації». У них декларується, що «Російська Федерація не застосує своєї ядерної зброї проти будь-якої держави – учасника Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, крім як у випадках:

- а) збройного нападу такої держави, пов'язаного союзною угодою з державою, яка володіє ядерною зброєю, на РФ, її територію, ЗС та інші війська або її союзників;
- б) спільних дій такої держави з державою, яка володіє ядерною зброєю, у здійсненні або підтримці вторгнення або збройного нападу на РФ, її територію, ЗС і інші війська або на її союзників» [14].

Історія її появи відноситься до кінця 60-х років минулого століття і пов'язана із зусиллями щодо зміцнення режиму Договору про нерозповсюдження ядерної зброї через надання гарантій безпеки неядерними країнами, які підписали або планували підписати цей Договір. Відтоді це формулювання, яке задля стислості називають «негативними гарантіями» без'ядерних країн, з незначними варіаціями повторювалося представниками офіційних членів «ядерного клубу». Проте загальної формули «негативних гарантій» ні на Женевській конференції з роззброєння, ні в ООН погодити не вдалося. Тому «негативні гарантії» досі існують із формулюваннями, аналогічними до тих, що містяться в згаданій вище доктрині РФ 1993 р., в односторонніх заявах МЗС РФ, США, Великої Британії та Франції. Але в жодній доктринальній установці цих країн, окрім Росії, подібних формулювань не було і немає [15, с. 42].

У воєнній доктрині Росії від 2000 р. з'явилися нові умови застосування ядерної зброї: «Російська Федерація залишає за собою право на застосування ядерної зброї у відповідь на використання проти неї ядерного та інших видів зброї масового ураження, а також у відповідь на широкомасштабну агресію із застосуванням звичайної зброї в критичних ситуаціях для національної безпеки РФ» [6].

Це формулювання по суті відтворило принципи ядерної стратегії, яких багато років дотримувалися США, Велика Британія та Франція. Ці держави ніколи не заперечували намірів застосувати першими

ядерну зброю в умовах значної переваги країн Варшавського договору на чолі з СРСР в силах загального призначення. Після 1991 р. НАТО набула явної переваги в силах загального призначення і, крім того, мала намір розширити зону відповідальності Альянсу. Разом із тим, за наполяганням тодішнього керівництва МЗС РФ, «негативні гарантії» були збережені як чинники наступності ядерної політики Росії [15, с. 43].

У воєнній доктрині від 2010 р. основна умова застосування Росією ядерної зброї піддалася, здавалось би, незначному за формою, але важливому за змістом коригуванню. Замість слів «у відповідь на широкомасштабну агресію із застосуванням звичайної зброї в критичних ситуаціях для національної безпеки РФ» сказано: «...у разі агресії проти Російської Федерації з застосуванням звичайної зброї, коли під загрозу поставлено саме існування держави» [16]. Останнє формулювання, у всякому разі на декларативному рівні, підвищує поріг застосування ядерної зброї.

Оцінюючи положення цієї доктрини, слід звернути увагу на її критику західними експертами, зокрема низка положень доктрини 2010 р., особливо з питань ядерної політики, що обговорювалися західними експертами, розглядалися поза контекстом російських воєнних доктрин у редакціях 1993 та 2000 рр., а також ядерних доктрин інших держав. Серед західних коментарів і оцінок російської воєнної доктрини в редакції 2010 р. переважали негативні висловлювання, котрі трактують документ або як такий, що не відповідає духові й стану сучасних міжнародних відносин, або як глибоко антизахідний. У кращому випадку, документ розцінювався як результат глибоких суперечностей між російськими політичними елітами, велика частина яких розробляє «антизахідні» воєнні доктрини, а інша – прагне до співпраці із Заходом і НАТО, аж до вступу в Альянс самої Росії [17, с. 45].

Нова російська воєнна доктрина від 2014 р. теж вимагає забезпечити «постійну готовність Збройних Сил, інших військ і органів до стримування та запобігання військовим конфліктам, до збройного захисту Російської Федерації і її союзників у відповідності з нормами міжнародного права і міжнародними договорами Російської Федерації» [18]. Ядерні сили повинні гарантувати «підтримку глобальної і регіональної стабільності і потенціалу ядерного стримування на достатньому рівні». У разі війни доктрина передбачає не тільки ядерний удар у відповідь [18], а й превентивний: «Російська Федерація залишає за собою право застосувати ядерну

зброю у відповідь на застосування проти неї і (або) її союзників ядерної та інших видів зброї масового ураження, а також в разі агресії проти Російської Федерації із застосуванням звичайної зброї, коли під загрозу поставлено саме існування держави». Мета ядерного удару визначається як «нанесення противнику заданого рівня збитку в будь-яких умовах обстановки» [19].

Воєнна доктрина від 2014 р. відкриває нову сторінку в розумінні можливостей застосування ядерної зброї з боку РФ. Насамперед слід зазначити, що Москва чітко проводить «червону межу» для Заходу щодо територій, які вважає сферою власних життєвих інтересів. Зокрема, це держави – сусіди РФ, і Україна в першу чергу.

Наскільки важливі ці «червоні лінії» для Російської Федерації, можна зрозуміти з думок російських політологів. Зокрема, С. Караганов, який раніше був головою Комітету зовнішньої політики і оборони Держдуми РФ, в 2014 р. говорив, що Росія бореться заради територій, які вважає життєво важливими для свого виживання [20]. Тобто, він повторює тезу З. Бжезінського про те, що без України Росія не є тією Росією, якою вона сама себе бачить, – імперією. Заради такого виживання Москва готова застосувати ядерну зброю. Тобто доктрина від 2014 р. підтверджує тезу про роль ядерної зброї як засобу деескалації, використовуючи концепцію «заподіяної шкоди», яка була введена ще воєнною доктриною у 2000 р. [7].

Зокрема, «завдані збитки» визначається як «збиток, суб'єктивно неприйнятний для ворога, який перевищує переваги, які агресор очікує отримати в результаті застосування військової сили» [6]. Ця концепція стосується двох типів конфліктів – традиційного стратегічного стримування, а також стримування обмеженою атакою із застосуванням звичайних озброєнь. Згідно з доктриною великомасштабна (глобальна) ядерна війна сьогодні не перебуває у списку першочергових загроз. Акцент на обмеженому застосуванні ядерної зброї з'являється у воєнній доктрині Росії 2000 р. як реакція на Ко-

совський конфлікт. Основний об'єкт стримування в цій ситуації – американський неядерний потенціал, який може бути використаний як інструмент політичного тиску на Росію [21].

Висновки

Отже, ракетно-ядерні програми РФ пройшли значний еволюційний шлях: від форсованих темпів створення ядерного озброєння, на протипагу ядерному потенціалу США, до розробок засобів доставлення ядерних боезарядів до цілей і формування концепції стримування та доктрини застосування ракетно-ядерної зброї у захисті територіальної цілісності й суверенітету на сучасному етапі. Еволюція ракетно-ядерних програм зазнала змін: від наступально-оборонного вектора до забезпечувальних декларацій щодо можливостей використання такого виду озброєнь.

У розвитку ракетно-ядерних програм Росії потрібно виокремити три етапи: 1) 1940-і роки – 1991 р. – становлення ракетно-ядерних програм, коли політичне керівництво держави використовувало сформований ракетно-ядерний потенціал у політичному впливі на інші ядерні держави з метою встановлення контролю над іншими державами (Карибська криза тощо); 2) 1991–2014 рр., коли ракетно-ядерні програми були спрямовані переважно на оборонну функцію – недопущення порушення територіальної цілісності й суверенітету РФ, а також обмеження втручання у внутрішню політику держави; 3) 2014 р. – донині, коли ракетно-ядерні програми використовуються як чинник політичного тиску на західні держави з метою закріплення анексованих РФ територій у своєму складі (Автономна Республіка Крим, інші території колишніх союзних республік).

Зважаючи на зазначене вище, у подальших дослідженнях варто зосередитися на характеристиці змісту доктринальних основ ракетно-ядерних програм РФ та їх значенні в сучасних безпекових міжнародних відносинах.

Список використаних джерел

1. Щекин А. С. Формирование национальных систем ядерного сдерживания СССР и США в 1940–50-е годы. *Вопросы студенческой науки*. 2021. № 3(55). С. 218–229.
2. Новоселов В. Н. Реализация мобилизационных возможностей советской экономики в процессе развития оборонно-промышленного комплекса СССР (1946–1965 гг.). *Мобилизационная модель экономики: исторический опыт России XX века* : материалы Всерос. науч. конф. / под. ред. Г. А. Гончарова, С. А. Баканова. Челябинск : ООО «Энциклопедия», 2009. С. 211–220.
3. Усынин Ю. К., Федорец Н. В. Развитие отечественного ракетостроения и ракетных войск. Исторический очерк. Саратов : Изд-во ВВКИУ, 1998. 252 с.
4. Постников А. Г. Причины и тенденции развития ядерного оружия артиллерии Сухопутных войск в СССР и США. *Вестник ИрГТУ*. 2015. № 5(100). С. 447–452.
5. Морохов Д. А. Становление российской атомной системы и международное регулирование ядерного нераспространения. *Актуальные проблемы науки и практики*. 2017. № 1(006). С. 26–34.
6. Об утверждении Военной доктрины Российской Федерации : Указ Президента Российской Федерации от 21.04.2000 № 706. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/15386> (дата звернення: 20.12.2021).
7. Военная доктрина Российской Федерации [Дата подписания 25 декабря 2014 г.]. *Российская газета – Федеральный выпуск*. 2014. № 298(6570). 30 дек. URL: <https://rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html> (дата звернення: 20.12.2021).
8. Хлопов О. А. Концепция сдерживания и проблемы ядерной безопасности в российско-американских отношениях. *Россия и современный мир*. 2018. № 4. С. 224–232.
9. Політичні проблеми міжнародної безпеки у сфері протидії розповсюдженню ядерної зброї (кінець XX – початок XXI століть) : монографія (електронне видання) / за ред. Кудряченка А. І., Потехіна О. В. Київ : ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України», 2019. 235 с.
10. Einhorn R. Prospects for U.S.–Russian Nonproliferation Cooperation / *Carnegie. Task Force White Paper*. 2016. 26 Feb. URL: <https://carnegieendowment.org/2016/02/26/prospects-for-u.s.-russian-nonproliferation-cooperation-pub-62900> (дата звернення: 20.12.2021).
11. Arbatov A. Understanding the US–Russia Nuclear Schism. *Survival*. 2017. Vol. 59. № 2. Pp. 33–66.
12. СМИ: Рост военной мощи Китая начинает пугать соседей. URL: <https://vz.ru/news> (дата звернення: 20.12.2021).
13. Аллахвердиев Р. А. оглы. Геополитические аспекты современных военных стратегий ведущих государств мира. *Азимут научных исследований: экономика и управление*. 2020. Т. 9. № 3(32). С. 13–16.
14. Основные положения военной доктрины Российской Федерации (изложение). *Красная Звезда*. 1993. 19 ноя. URL: <http://archive.redstar.ru/index.php/advice/item/20943-voennaya-doktrina-rossii> (дата звернення: 20.12.2021).
15. Россия и дилеммы ядерного разоружения / под ред. А. Г. Арбатова, В. З. Дворкина, С. К. Ознобищева. М. : ИМЭМО РАН, 2011. 237 с.
16. Военная доктрина Российской Федерации. 5 февраля 2010 г. URL: http://news.kremlin.ru/ref_notes/461 (дата звернення: 20.12.2021).
17. Новикова Д. О. Российская военная доктрина в редакции 2010 г.: реакции и оценки политических экспертных кругов Запада. *Вестник МГИМО-Университета : сб. науч. трудов*. 2010. № 4(13). С. 41–46. URL: <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2010-4-13-41-46> (дата звернення: 20.12.2021).
18. Военная доктрина Российской Федерации. URL: <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf> (дата звернення: 20.12.2021).
19. Арбатов А. Роль ядерного сдерживания в стратегической стабильности. Гарантия или угроза / Московский центр Карнеги. 2019. 28 янв. URL: <https://carnegie.ru/2019/01/28/ru-pub-78209> (дата звернення: 20.12.2021).
20. Караганов С. Причина этого конфликта – заблуждения Запада, поэтому русские не сдадутся. *Россия в глобальной политике*. 2014. 19 сент. URL: <http://www.globalaffairs.ru/pubcol/Prichina-etogo-konflikta--zabluzhdeniya-Zapada-roetomu-russkie-ne-sdadutsya-16975> (дата звернення: 20.12.2021).
21. Синовец П. Ядерное оружие в военной доктрине РФ: эволюция подходов его использования / Центр исследования России. URL: http://r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=45415&lang=rus (дата звернення: 20.12.2021).

References

1. Shchekin, A. S. (2021). Formation of national systems of nuclear deterrence of the USSR and the USA in the 1940s – 1950s. *Voprosy studentcheskoy nauki*, 3(55), 218–229 [in Russian].
2. Novoselov, V. N. (2009). Implementation of the mobilization potential of the Soviet economy in the development of the defense industry complex of the USSR (1946–1965). Proceedings of the All-Russian scientific conference *Mobilizatsionnyy model ekonomiki: istoricheskiy opyt Rossii XX veka*. (G. A. Goncharov, S. A. Bakanov, Eds.). Chelyabinsk: “Entsiklopediya”, pp. 211–220 [in Russian].
3. Usynin, Yu. K., & Fedorets, N. V. (1998). *Development of domestic rocketry and missile forces*. Saratov: Izd-vo VVKIU, 252 p. [in Russian].
4. Postnikov, A. G. (2015). Reasons and trends in the development of nuclear weapons artillery of the Ground Forces in the USSR and the USA. *Vestnik IrGTU*, 5(100), 447–452 [in Russian].
5. Morokhov, D. A. (2017). Formation of the Russian nuclear system and international regulation of nuclear non-proliferation. *Aktual'nye problemy nauki i praktiki*, 1(006), 26–34 [in Russian].
6. On the approval of the Military Doctrine of the Russian Federation: Decree of the President of the Russian Federation of April 21, 2000 No. 706. (2000). Retrieved December 20, 2021 from <http://www.kremlin.ru/acts/bank/15386> [in Russian].
7. Military Doctrine of the Russian Federation [Date of signing December 25, 2014]. (2014, December 30). *Rossiyskaya gazeta – Federal'nyy vypusk*. Retrieved December 20, 2021 from <https://rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html> [in Russian].
8. Khlopov, O. A. (2018). The Conception of Containment and the Problems of Nuclear Security in Russian-American Relations. *Rossiya i sovremennyy mir*, 4, 224–232 [in Russian].
9. Kudriashchenko, A. I., & Potiekhin, O. V. (Eds.). (2019). *Political problems of international security in the field of counteracting the proliferation of nuclear weapons (late XX – early XXI centuries)*. Kyiv: DU “Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy”, 235 p. [in Ukrainian].
10. Einhorn, R. Prospects for U.S.–Russian nonproliferation cooperation. (2016, February 26). *Task Force White Paper*. Carnegie. <https://carnegieendowment.org/2016/02/26/prospects-for-u.s.-russian-nonproliferation-cooperation-pub-62900> [in English].
11. Arbatov, A. (2017). Understanding the US–Russia Nuclear Schism. *Survival*. Vol. 59. No. 2. Pp. 33–66 [in English].
12. Mass Media: China’s growing military power begins to scare its neighbors. (n.d.). *Vzglyad. Delovaya gazeta*. Retrieved December 20, 2021 from <https://vz.ru/news> [in Russian].
13. Allahverdiyev, R. A. ogly. (2020). Geopolitical aspects of modern military strategies of the world’s leading states. *Azimut nauchnykh issledovaniy: ekonomika i upravleniye*. Vol. 9. No. 3(32). Pp. 3–16 [in Russian].
14. The main provisions of the military doctrine of the Russian Federation (presentation). (1993, November 19). *Krasnaya Zvezda*. Retrieved December 20, 2021 from <http://archive.redstar.ru/index.php/advice/item/20943-voennaya-doktrina-rossii> [in Russian].
15. Arbatov, A. G., Dvorkin, V. Z., & Oznobishhev, S. K. (Eds.). (2011). *Russia and the dilemmas of nuclear disarmament*. Moscow: IMEMO RAN, 237 p. [in Russian].
16. Military doctrine of the Russian Federation. (2010, 5 February). Retrieved December 20, 2021 from http://news.kremlin.ru/ref_notes/461 [in Russian].
17. Novikova, D. O. (2010). Russian military doctrine as amended in 2010: reactions and assessments of political expert circles in the West. *Vestnik MGIMO-Universiteta*, 4(13), 41–46. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2010-4-13-41-46> [in Russian].
18. Military doctrine of the Russian Federation. <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf> [in Russian].
19. Arbatov, A. (2019, January 28). *The role of nuclear deterrence in strategic stability. Warranty or threat*. Moscow Carnegie Center. <https://carnegie.ru/2019/01/28/ru-pub-78209> [in Russian].
20. Karaganov, S. (2014, September 19). The reason for this conflict is the delusions of the West, so the Russians will not give up. *Rossiya v global'noy politike*. Retrieved December 20, 2021 from <http://www.globalaffairs.ru/pubcol/Prichina-etogo-konflikta--zabluzhdeniya-Zapada-poetomu-russkie-ne-sdadutsya-16975> [in Russian].
21. Sinovets, P. *Nuclear weapons in the military doctrine of the Russian Federation: evolution of approaches to their use*. (n.d.). Center for Russian Studies. Retrieved December 20, 2021 from http://r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=45415&lang=rus